

Imre Sándor alelnöksége az Országos Közoktatási Tanácsban. I. Kétségek – szolgálat – program 1943-ban

Donáth Péter*

DOI: 10.21549/NTNY.37.2022.2.4

A Neveléstudomány két egymást követő számában megjelenő dokumentatív elbeszélő tanulmányunk az Országos Közoktatási Tanácsnak egy a neveléstudományban, neveléstörténetben alig ismert időszakáról szolgál nagyrészt eddig ismeretlen, vagy feledésbe merült forrásokkal. 1943-ban Imre Sándor a nehéz és kilátástalan körülmények folytán hosszas hezitálás után, a nemzet iránt érzett felelősségérzetből elvállalta a testület alelnöki tisztségét. A tanulmány első része a testület megalakulásának folyamatát, Imre Sándor kétségeit, majd feladatvállalását és művelődéspolitikai hatyúdálává lett programadó beszédét ismerteti az akkor új összetételben felálló OKT teljes üléséről. Ebből meg tudhatjuk: miként látta, remélte, szerette volna a háború utolsó két évében menteni, javítani, s a jövőben várható változásokra felkészíteni a magyar közoktatást.

Kulcsszavak: Országos Közoktatási Tanács, Imre Sándor, Bassola Zoltán, művelődéspolitikai Magyarország, II. világháború

Az Imre Sándorról készült munkákban, s a neveléstörténeti szakirodalomban (Heksch, 1969. pp. 206–208., Ronkoviczné 1999, pp. 186–189.), fórumokon csak szórványosan, egy-két dokumentum bemutatásával találkozhatunk az OKT 1943-1944. évi tevékenységével (Patyi, 2021). Ennek legfőbb oka, a vonatkozó források töredékes volta, nagyrészt: hiánya. Az OPKM OKT-gyűjteményének anyagaiban erről az időszakról semmi sem található, így a kutatók az OKT 1943-1944. évekre vonatkozó töredékes forrásaira hagyatkozhatnak a Ráday Levéltárban. A téma és az időszak iránti szerény érdeklődés másik magyarázata abban rejthet, hogy az akkoriban született döntések, utasítások, óratervék stb. túlnyomó többsége valójában már semmiféle érdemi hatást nem gyakorolhatott az oktatás-nevelés gyakorlatára.

Imre Sándor sorsát, művelődéspolitikai szerepvállalásait firtató munkánkban mi mégsem tekinthetünk el a hő-sünk emberi, pedagógusi, művelődéspolitikusi drámájának e fontos epizódjától. Nem tehetjük ezt már csak azért sem, mert általa némi benyomást kaphatunk arról, a mából visszatekintve különös, szomorú folyamatról, melynek szereplői úgy végezték dolgukat, mint egy egyértelműen, de lassan süllyedő, egyre viharosabb tengerre jutó hajó legénysége és tisztikara, mely a fedélzet vagy motorház apróbb-nagyobb javítgatásain, felújítási tervein serénykedik, miközben hajójuk – süllyedő világuk – elkerülhetetlen végzete felé haladt.¹

* Történész, DSc, professor emeritus, ELTE TÓK, Társadalomtudományi Tanszék, donathpeter48@gmail.com

1. Adalék egy, a korabeli állapotokat jól ismerő értelmiségi, író politikus akkori hangulatából, részlet Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár 1942. július 24-i naplóbejegyzéséből: „Egy 75 éves testileg friss, lelkileg szenilis aggastyán egyedül áll a kormányrúd mellett, makacs derűlátásában semmi bajról, vésztől tudomást venni nem akar, és egyre inkább beleloalja magát Isten választotta kivételes elhivatottságába. Sej, haj, sose halunk meg! (...) Minden fogyatkozása ellenére is szereti az ember. De aggódik is rettenetesen. Mi lesz ennek a vége?” Majd 1942. augusztus 21-én: „a nemzet lelkiállapotát most olyan nyomasztónak látom, mint a nagy nemzeti csapások előtt szokott lenni. Lágy generálisok, lehetetlen államférfiak, kölcsönös irigység, gyűlölködés, hitetlenség és rágalom a társadalom minden rétegében. Ütött az utolsó óra. Ha meg nem igazulunk, a kötelességünkre nem eszmélünk, össze nem fogunk, akkor végünk. És a vég csúnya lesz. Ez az összefogás a kormány dolga. Erő kell

Az „ügyis hiába” és az „annál inkább!” között, vívódva

Ahogy 1918–1919-ben (Donáth, 2021, 2022), úgy 1942–1943-ban is részben esetleges személyi konstellációk vezettek Imre Sándor felkéréséhez. *Bassola Zoltán*, aki az OKT-ban történt szolgálata után a VKM elvi/pedagógiai ügyosztályának vezetője, s így a Tanács munkájának minisztériumi felügyelője, közvetítője lett, 1942-ben egyre több kisebb-nagyobb szakmai konfliktusba került az OKT akkori ügyvezető alelnökével, Huszti Józseffel, és a Tanács irodájának vezető tisztségviselőivel.

Visszaemlékezésében olvashatjuk: „Hóman [Bálint] már eddig is tudott a Tanács munkájával való elégedetlenségemről. Amikor most összecsapásunkról értesült, elhatározta a helyzet orvoslását. [Ú]gy döntött (...), hogy csak kisebb változtatást eszközöl, s kicseréli a vezetőséget. Elnöknek Kelemen Krizosztom² pannonhalmi főapátot kérte fel. Alelnöknek én javasoltam Imre Sándort, a Műegyetem pedagógus professzorát, ügyvezető alelnöknek pedig Alszeghy Zsoltot³ az egyetem magyar irodalomtörténet professzorát.

»Imre Sándor úgysem vállalja. Imre semmit sem vállal« – hártotta el Hóman javaslatomat. »De ha megpróbálnám és mégis beleegyezne« -erőszakoltam. »Az persze nagyon jó lenne!« – adta meg hozzájárulását.

Boldog voltam. *Imre Sándort mind tudásban, mind életbölcességben, mind nemzeti érzésben, mind emberségben messze felette állónak éreztem mindenki felett, akit csak ismertem.* Nem voltam tanítványa. Csak a Tanács tárgyalásai során ismertem meg. Hamar észrevettem, hogy becsül, s nem sok időbe telt azt is tapasztalnom: megszeretett. Én bizalommal fordultam hozzá később problémáimmal. (...) [Ő] pedig minden újonnan megjelent munkáját megküldte nekem, s *bizalmasan feltárt előttem olyan fájó sebeket, amiket úgy látszik, nem tudott felejtetni.* Nagy időközökben lakásán felkerestem. Olyan viszony alakult ki közöttünk, amit az én szempontomból nézve méltán nevezhetek atyai barátságának. Ez elfogulttá is tette velem szemben.

Nagy tudású embereknél, ha a tudás közlésvágygal párosult, gyakran tapasztaltam, annyira el vannak foglalva saját gondolataikkal, hogy nincs idejük mások megfigyelésére. Az értő tekintettel hallgatót már magukkal egyenrangúnak tekintik, s olyan szellemi képességeket, tudást tulajdonítanak neki, amivel pedig nem rendelkezik. (...) *Imre Sándornak (...) rendkívül nagy volt a kifejezőkészsége. Mind magánbeszélgetésben, mind nyilvánosság előtt tartott előadásban egyaránt zökkenő nélkül, hézagmentesen nyertek kifejezést gondolatai. Azért volt őt olyan élvezetes hallgatni,* mert szavai nyomán – mint a szobrász vésője alól a megalkotásra váró alak – úgy öltött testet egyre szemléletesebben a gondolat. Annyira belemélyedt azonban a szőnyegen lévő téma elemzésébe, boncolásába a magánbeszélgetések során is, hogy ez a lényegkereső folyamat minden figyelmét lekötötte. Innen van az, hogy nagyon közepes képességű emberek állandó jellegű pártfogását vállalta.

Egyszer a Margitszigeten sétáltunk. Az volt a beszédtema, hogy *nagyon sok tanítványa volt, mégsem tud senkit közülük, akire katedróját ráhagyhatná.* Azután minden átmenet nélkül egyszer csak ezt mondta: »Azt szeretném, ha Te lennél az utódom!« Valósággal megdöbbsentem... hát *ennyire nem tudja lemérni ez a bölcs ember, hogy ki mire való?* (...) [V]alósággal elszomorodtam, milyen vakfoltot fedeztem fel e tökéletesnek vélt emberpéldán.

hozzá, s annak a hitnek a fellobbanása országszerte, hogy ezentúl majd másképp lesz minden. Kölcsönös gyalázkodás helyett kölcsönös bűnvallás és általános áldozathozatal a kötelesség ügyeskedő megkerülése helyett. Ehhez hit kell, s a hithez példaadás. Különböben elvesztünk». (Zsindely F. 2021. p. 226. és pp. 232–233. Kiemelés tőlem – D. P.) Valami ilyesmi foroghatott Imre Sándor fejében is akkoriban, amikor utoljára a példaadás kísérletét vállalta.

- Kelemen Krizosztom (1884–1950) bencés szerzetes, gimnáziumi igazgató, pannonhalmi főapát, az MTA tagja.
- Alszeghy Zsolt (1888–1970) irodalomtörténész, 1940-től budapesti egyetemi tanár, az MTA levelező, majd rendes tagja, a Szent István Akadémia tagja.

Tudomásom volt persze – hiszen számtalanszor volt alkalmam a Közoktatási Tanács ülésein meggyőződni róla – mimóza érzékenységről is. *Annyi méltatlan mellőzésben volt része az 1919-es proletárdiktatúra előtt vi-selt államtitkársága és néhány napos minisztersége miatt, hogy minden felülről jövő »jóindulatot« jogos gyanakvással fogadhatott.* Mivel tehát sokra tartottam és közel éreztem magam hozzá, (...) azért reménykedtem benne, hogy sikert arassak alelnökké való felkérése során, hogy vállalkozásom eredménnyel is járjon majd. Kelemen Krizosztomot becsülte, Alszegehyről jó véleménye volt, *a feladatkör nagyon csábító volt a számára,* – így az ajánlatot nem utasította eleve el.

»Jó lenne, így gondolod?« – kérdezgette többször is, mintegy ízelgetve a feltételezett helyzetet. »De a Tanács végeredményben a minisztérium alá tartozik. Nekem meg nagyon rossz tapasztalatom van a miniszteri tisztviselőkről« – aggodalmaskodott,⁴ s tömött bajusza alatt keserűre biggyedt a szája. *»Kinek az ügyosztályához tartozik a Tanács?« – kérdezte azután. »Hát az enyémhez, professzor úr!« »A tiedhez? Na, akkor megpróbálhatjuk« – adta be végül is a derekát.*

Éppen csak jelenthettem a sikert a miniszternek, s éppen csak a kinevezés nem történhetett meg – az új vezetőség beiktatására már nem került sor, Hóman megbukott, s helyét az öblös hangú, ostoba Szinyei Merse Jenő⁵ vette át” – emlékezett Bassola Zoltán (Bassola, 1998. pp. 263–265).⁶

Hóman Bálintot 1942. július 3-án⁷ váltotta Szinyei Merse Jenő, tehát Bassola Zoltánnak Imre Sándorral folytatott Margit-szigeti beszélgetésére 1942 nyarán kerülhetett sor. Ezt követően – talán a miniszterváltás miatt, vagy az OKT vezetői mandátumának lejártáig – nem történt továbblépés az ügyben.

Imre Sándor feljegyzései szerint „1943. március 22-én »miniszter úr tudtával« felkeresett az egyetemen Lőrinczy Szabolcs⁸ és megkérdezte, hogy elvállalnám-e az OKT alelnökségét. Először elnökségemről volt szó, de református voltom miatt ez nem lehet, az elnök a pannonhalmi főapát lesz. Ügyvezető alelnök pedig Alszegehy Zsolt, mert »Husztival nem hajlandó senki együtt dolgozni«. Ki? »Pl.: az egyetemi tanárok«. (...) Megmondtam, hogy nem vállalhatom, sem időm, sem erőm, sem a szükséges tájékozottságom nincs meg, sem az ügyeket, sem az embereket nem ismerem már, úgy ahogyan szükségesnek tartom. Kérésére a végleges választ másnapra ígértem.

23-án délelőtt többször megkíséreltem telefonálni, mással beszélt. Délben telefonált a lakásomra Bassola Zoltán, hogy »még ma« szeretne nagyon sürgős ügyben eljönni. Eljött, s nagyon melegen »a miniszter úr megbízásából« kér, hogy vállaljam el. [A] miniszter is, az új elnök is ezt kéri stb. *»Nemzetellenes bűn«, hogy régen nem bízták rám az egészséget, nem munka..., hanem irányítás kell* stb. Elmondta, hogy az ügyvezető alelnök Alszegehy Zsolt, igazgató Kovács Máté⁹ lesz, s a jegyző is valaki más, mert az eddigiekkel dolgozni nem lehet. Neki sem

4. Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár 1942. július 17-én jegyezte le naplójába: „Ha nálunk valaki valamit kitalál és sikerrel csinálja, arra az ideára egyszerre ráveti magát mindenki más is, és ugyanazt akarja csinálni. Minél jobb az idea, és minél jobban valósítja meg kitalálójá annál mohóbban és dühödtebben lepik el, marakodnak, és gyűlölködnek rajta, míg csak szerencsésen cafatokra nem cibálják. Ez az egyik. A másik a bürokráciánk, amely gerinctelenül és lustán burjánzik a társadalom tetején és fojtogatja, akár az élősködők a fát. Maga nem képes megvalósítani semmit, de nem tűri el, hogy bárki más megvalósítsa. Akadályozza minden lehető eszközzel. Ha azonban az eszme... ezer akadályon keresztül tör mégis, akkor a bürokráciánk egyszerűen ráfekszik és a maga hatáskörébe vonja az egészséget. Akkor aztán vége. Elsatnyul, elsárgul, meghal.” (Zsindely F. 2021. p. 222. Kiemelés tőlem – D. P.)

5. Szinyei Merse Jenő (1888–1957) jogász, politikus, országgyűlési képviselő, miniszter. Zsindely Ferenc epésen jellemezte: „Száras, szellemtelen, éppenséggel nem magyaros jellegű lélek. (...) [B]uzgó katolikus és öntudatos városi dzsentri. (...) De hogy a kultúrát eszik-e, vagy isszák, arról sok fogalma nincs” (Miniszter a frontvonalban, 217.).

6. Kiemelések tőlem – D. P.

7. Hóman Bálint mondta el Zsindely Ferencnek, hogy a kormányzó a miniszterváltást megelőző audiencián mondta Hómannak: „Veled egyetlen közös gondolatom sincsen”. Mire nem tehetett mást: lemondott. „Kikönyörögte, hogy a Kormányzó Úr – aki mindenbe beleegyezik, csak megszabaduljon tőle – a szent koronával ékesített nagykeresztet adományozza neki” (Zsindely, 2021. pp. 215–216).

8. Lőrinczy/Lőrinczi Szabolcs a VKM elnöki ügyosztályát vezette akkoriban.

9. Kovács Máté (1906–1972) magyar–francia szakos középiskolai tanár, könyvtáros, művelődéspolitikus, később államtitkár.

adtam végleges választ, *beláttam, hogy az irányítás szép feladat lenne, de a Huszti elbocsátását nem helyeslem, bár az okokat nem ismerem.* (Mesterháznak¹⁰ a képzőbe való visszaküldéséről is szólt.)

24-én telefonon mondtam Lőrinczy Szabolcsnak, hogy mindenben fenntartom az alkalmatlanságomra vonatkozó véleményemet, de ha miniszter úr így akarja, rendelkezésére állok.

27-én Nagykőrösről, állandó nyugtalanságom miatt, új levélben megírtam Bassola Zoltánnak: *mentsenek fel az ígéretem alól. Nagyon későn jött ez a számomra, s nagyon ellenemre van az is, hogy az én belépésemkor eltávolítsák azokat, akik irántam jóindulatúak, s akikkel én még tudnék dolgozni, azt hiszem. Ha másként nem lehet, legalább azt tegyék meg, hogy a bizonyosan felmerülő, ellenem emelkedő első hangra mondják azt a miniszternek, hogy »hát akkor nem«. Erre 29-én kaptam a mellékelt levelet" Bassola Zoltántól.*¹¹

„Az ügy érdekében azt szeretném (...) remélni, hogy Professzor Uram nem másítja meg választát, melyet én a miniszter úrnak sietve jelentettem is már. A miniszter úr nagyon örült az üzenetnek, és jelezte, hogy mihelyt visszatér Berlinből, azonnal személyesen is fel fogja kérni Professzor Urat. De ettől függetlenül – szerény véleményem szerint – az ügy érdeke sem engedi, hogy Professzor úr távol maradjon – *a mai és elkövetkező különösen nehéz időkben* – a közoktatás ügyének az irányításától. Régtől fogva látom és az utóbbi években mind világosabban, közvetlen-közlelől tapasztalom: *bűnös mulasztás és jóvátehetetlen hiba volt eddig is nélkülözni Professzor urat ezen a területen. A jó Istenen kívül senki nem tudhatja – mi csak sejthetjük – mi vár ránk. Esetleg már holnap, de holnapután minden bizonytalannal nagyon nehéz időkbe kerülünk: messzelátó, a múlt gazdag tapasztalataival rendelkező bölcs szakemberek tanácsára és irányítására van most szükség.*

Professzor Uram korára hivatkozik (...). Hála Istennek Professzor Úr egészsége jó, energiája a régi. (Legfőbb bizonyítéka ennek a tavalyi rektorság. Hóman miniszter úr előttem mondta, annak idején, hogy még nem volt a Műegyetemnek ilyen lelkiismeretes, pontos és távolbalátó irányítója.) *Most kellene csak szintézisbe tennie azt, amin egész életében dolgozott, aminek nemcsak mozaikdarabjai, hanem egész nagy egységei régen készen állnak.* (...) [M]ióta a Tanácossal összeköttetésbe kerültem egyre az volt nem is titkolt belső vágyam: *kerülne az irányítás az arra leghivatottabb kezekbe. Végre most ez bekövetkezhetnék: ne méltóztassék elhárítani.* Nem tagadhatom: ez nagy csalódás lenne számomra. Mert azt érezném, hogy ebben az országban mindenki akar minden lenni, amint Professzor uram mondta valahol: nem a munkát, hanem a méltóságot keresik. Azok pedig, akiknek Isten arra képességet adott, maguk állnak félre, hogy helyet adjanak ennek a kategóriának.

Méltóztassék megengedni, hogy az újjászervezéssel kapcsolatos személycserékre is kitérjek. (...) [R]égóta tudom: minden, mindig az embereken fordul meg. Ha valamely intézmény nem is valami tökéletes, a kiváló vezetők és munkások a helyes irányba terelik az ügyeket. Viszont a hozzánemértés, vagy a felületesség, vagy a tárgyszeretet hiánya jóvátehetetlen hibákat okozhat és a legtökéletesebben megszervezett ügyeket, intézményeket is kátyúba viszi. *Több, mint egy éve tartozom a Tanácshoz olyan minőségben, hogy az onnan ideérkező ügyeket kell felülbírálnom és a miniszter elé terjesztenem. Mérvetetlen sok munkám, szomorúságom, keserűségem volt abból..., hogy semmi sem ment jól, hogy tizedrangú szempontok léptek a tárgyiasság helyébe, hogy elvtelenség uralkodott, hogy anyagiasságot kellett tapasztalnom ott, ahol szinte eszmei anyagtalanságnak kellene uralkodnia. A lelkiismeretemmel is számot vetettem, mielőtt a tisztviselői kar kicserélését elhatároztam: nem vezetett semmi rokon- vagy ellenszenv, egyedül az ügyek előbbrevitelének vágya. Egzisztenciát sem teszek tönkre vele, hiszen mindenki nagyon tiszteletreméltó helyen fejtheti ki munkakedvét. Viszont, ha a sors játékos kedve, vagy a hivatalvezetők emberismeretének hiánya valakit olyan helyre állított, ahol nem állja meg úgy a helyét, ahogy az*

10. Mesterházy Jenő (1888–1963) tanítóképző intézeti tanár, c. igazgató, művelődéstörténcs. A TITOE főtitkára. (Lásd róla: Janek & Balog, 2017)

11. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943–1944. Imre Sándor datálatlan kézzel írt, Országos Közoktatási Tanács című feljegyzése.

kell, akkor az ügyekért felelős újabb vezetőnek kötelessége a hibát helyrehozni. Én ennek (...) a kötelességnek (...) eleget óhajtok tenni.

Bocsásson meg Professzor Uram, hogy ilyen hosszan és nyers-őszintén válaszoltam becses levelére. *Kötelezett* azonban erre egyrészt az az őszinte szeretet és ragaszkodás, melyet Professzor úr iránt érzek (...), másrészt az a szellem, amely Professzor uram minden tanításából, írásából kiárad: *a jónak tartott ügyért a végsőkig harcolni!* Nagyon kérem, nézze el heveségemet és fogadja megismételt kérésemet olyan szeretettel, amilyennel én azt nem unom el – ha kell még számtalanszor megismételni.”¹²

Bassola Zoltán legjobb meggyőződéséből származó, s célja szempontjából mesteri levelében felhasználta mindazt, amit ismeretségük, barátságuk során Imre Sándorról megtudott: azt, hogy csábító számára az évtizedeken át alakítgatott reformtervei akárcsak részleges megvalósításának lehetősége, s azt is, hogy az idős professzor felelősséget érzett nehéz helyzetbe került nemzete sorsa iránt. Ezért kötelességének érezte megtenni érte, ami csak lehetséges. Talán azt is sejthette, hogy Imre Sándornak imponálna, elégtételt jelenthetne, ha az OKT tényleges szakmai vezetőjeként Fináczy Ernő kései örököse lehetne. S apellált Imre Sándor iránta mutatott jóindulatára, szeretetére is, tudván: nem akarhat csalódást okozni neki.

Így Imre számára nem nagyon maradt más lehetőség, mint amit válaszában meg is írt Bassolának: „*lelke rajta, többé nem szólok ellene, de ha akadály mutatkozik, azonnal tegyenek le rólam.*”¹³

Probléma nem merült fel, így 1943. „április 14-én (...) előtte való napi értesítés után felkeresett [műgyetem] szobámban a miniszter [Szinyei Merse Jenő], hogy »ünnepélyesen felkérjen« az alelnökség elvállalására. Mindent elmondtam, amiért magamat alkalmatlannak tartom, azt is, hogyha akadályt lát, nyugodtan ejtse el a tervét. Arra, hogy a miniszterelnök [Kállay Miklós] még egy, erdélyi alelnököt kíván, (kiderült, hogy György Lajost), határozottan kijelentettem (...) [így] »számomra teljes lehetetlenség lesz elfogadnom a kinevezést!« Azt mondta, hogy neki ez jó, meg fogja mondani, hogy hozzám ragaszkodik. (...)

Április 15-én Bassolától telefonon kértem egy OKT szabályzatot. (...) [Közölte] mennyire örül, a minisztertől hallott hírnek. A másik alelnökséget remélhetően nem kell megcsinálni, de biztosít arról, hogy nem felekezeti okból csinálnák- jegyezte fel *Imre Sándor*,¹⁴ majd mellékelte 1943. április 21-én *Bassola Zoltánhoz* írt levelének fogalmazványát.

„Kedves Zoltán. Áttanulmányoztam az OKT szabályzatát, azóta sokat gyötrődöm a kérdés miatt, s nem állhatom meg, hogy még egyszer fel ne keresselek, de most egészen tárgyi mondanivalóval, *a (...) rám nézve végzetes »bekapcsolásom« mellőzésével, azaz az ez ellen való további védekezés nélkül.*

A Tanácsra vonatkozó személyi terveiről – az erdélyi alelnökségen kívül – semmiről sem szólt előttem a Miniszter Úr, tehát én sem említettem, a töletek nyert értesülésemet. Most azonban ki kell fejezzem a véleményemet: *az új elnök nem tudna megmozdulni sem, ha egészen új tisztviselői karral kell dolgozóhoz fognia.* (Én nem játszhatom az elnököt, (...) ha nem vagyok az, természetesen a Szabályok adta korlátok között, csupán elnöki utasításra, és felelősségre tehetek bármit.) *A Tanács működéséből is csak azokat a parányi részleteket ismerem, amiket itt-ott közreműködve láthattam. Sem darabban lévő munkákról, sem az ügyek eddigi történetéről (1922 szeptembere óta!), sem a Tanács elé jutott kezdeményezésekről, se a különféle hatóságok (minisztérium, honvédelmi minisztérium, s a többi minisztérium, a római katolikus Tanügyi Tanács, protestáns egyházak) viszonyáról a Tanácshoz,*

12. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Bassola Zoltán 1943. március 29-i levele Imre Sándorhoz. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

13. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor datálatlan kézzel írt, Országos Közoktatási Tanács című feljegyzése. (Kiemelés tőlem – D. P.)

14. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor datálatlan kézzel írt, Országos Közoktatási Tanács című feljegyzése.

magatartásáról, szándékairól stb. nem tudok semmit. (A református egyházi Konventből már talán 5 évvel ezelőtt kihagyttam magamat különféle ellentétek miatt, tehát ennek a mai kérdéseit sem ismerem már!)

Egyetlenegy iskolai kérdés sincs, amelynek ma szakértője volnék – vagyis az én alelnökségem semmi esetre sem pótolhatja az ügyvezető alelnök, az igazgató, jegyző, szakosztályi elnökök járatlanságának hiányait. Hosszas megfontolások arra az eredményre juttattak, hogy ez a tervezett teljes személycsere nem felfrissülést, hanem megbénulást kell, hogy előidézzon! Egyetlen lehetőség van ennek kikerülésére: ha a Tanács valóságos vezetése nem illetékesek kezébe kerül, ha éppen Te, vagy az ügyvezetés fölött álló osztályfőnök lesz a Tanács munkájának igazi irányítója. Ebben az esetben pedig nincs szükség Tanácsra, hanem csak az ügyosztály kibővítésére.

Ehhez járul, hogy nincsen, nem is szeretném, hogy legyen, beleszólásom a Tanács tagjainak összeállításába, hiszen a velem közvetlen kapcsolatban lévő néhány iskolán kívül nem ismerem az újabb tanári nemzedékeket, nem ismerem az egyetemi tanárok (...) legnagyobb részét. Nem tudhatom, a Tanács eddigi tagjai közül ki, mit ér, tehát teljesen idegenként kell keresgélnem a sötétben, vagy egyszerűen rábólintanom arra, amit a vadonatúj vezetőség jónak vél, amikor például megbízásokról lesz szó.

Csekély tapasztalatom alapján is meddőnek tartom a Tanácsban látott tömegtárgyalásokat, de hogyan merjen változtatni az új vezetőség a hagyományos szokáson, ha nincs mellette tapasztalt ügyvezetés, és éppen e tekintetben is a tapasztalatai alapján felelősséget vállaló tényező!?

Kedves Zoltán, nagyon sok tekintetben olyannak látlak ebben az ügyben, amilyen magam voltam hasonló esetekben nem egyszer életemben. De én átéltem már egyszer ilyen eljárásom és a most nekem szánt helyzet következményeit, tehát tudom számodra benső sikertelenség (nem éred el, amit szeretnél) számomra külső eredménytelenség (teljes lehetetlenülés!) lesz a következménye [annak], ha a tervezett személyi változásokat (ügyvezető alelnök, igazgató, jegyző) most megcsináljátok. Ami ebből Neked munkakapcsolat feltétlenül bekövetkezik, azt nem bírhatod majd el, tehát az ellenkezőjét éred el annak, amit szeretnél. A Tanács nem lendülethez, hanem benső akadályokhoz jut.

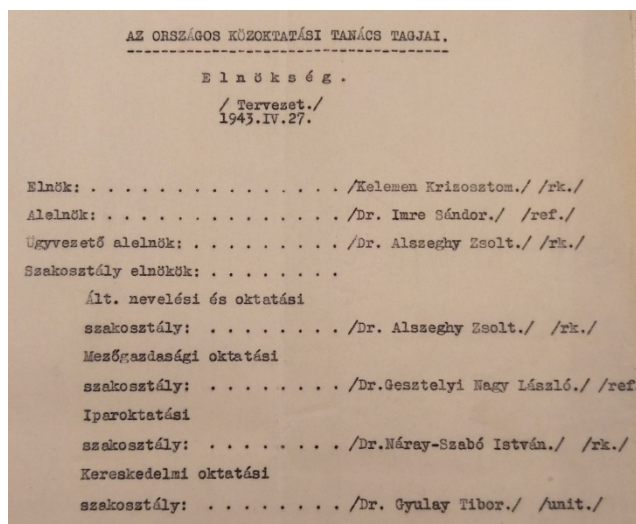
Mindezt nem mondtam volna el, ha a véleményem Rólad és az érzésem irántad egészen másféle volna. Éppen a Te életkorodban éreztem én is a vezető állásban lévő felelősség nyomasztó terhét, hasonló országos körülmények között. Annak az időnek súlyos tapasztalatai mondták velem: fontold meg még egyszer a személyi oldalát a terveidnek. Nem csak a járt utat nem jó elhagyni a járatlanért, a kiismert embereket sem jó kicserélni olyanokkal, akik ebben a munkakörben újoncok lesznek.” *Kockázatos „éppen ilyen időben az újrakezdés, azaz újonnan kezdés”* – hangsúlyozta Imre Sándor.¹⁵

Bassola Zoltán 1943. április 23-án válaszolt Imre Sándor felvetéseire:

„A Tanácsnak ez idő szerint – a polgári iskola tantervének reformján kívül – nincs egyetlenegy olyan nagyobb ügye sem, amelyben a kontinuitás megszakadása zavart okozhatna. Minden területen egyenesen jónak tartom, ha új szempontok szerint új emberek foglalkoznak a dolgokkal. (...)

A Tanács számára dolgozó szakembereket szinte kivétel nélkül ismerem, önteltség nélkül merem állítani: meg tudom mondani, ki mit ér. Szívesen vállalom azt a munkatöbbletet, amely a Tanács megindulásának elősegítésével rám háramlik. A magam részéről csak bizalmat kérek Professzor úr részéről: higgyék el rólam, hogy csak a jót, a jobbat akarom, – hogy amit feltétlenül szükségesnek tartok, az nem pillanatnyi gyors elhatározásból született, hanem hosszú, lassú, sokszor emésztő kínlódás eredménye.

15. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1943. április 21-i levele Bassola Zoltánhoz. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

1. kép Az OKT elnökségének és szakosztályi elnökeinek listája¹⁶

Sem az eddigi ügyvezető alelnök, sem az eddigi igazgató nem élt a Tanácsnak. Az előbbi nagyszerű képességei közismertek; az is tudott dolog azonban róla, hogy mindent csak »fél kézzel« intéz, nem mindig tárgyszeretettől, hanem egyéni, sokszor önös szempontoktól vezetve. A köréje csoportosuló emberekre sokszor vakon támaszkodik, – így dolgai felületesek, és legtöbbször nehezen hámozható ki belőlük a tulajdonképpeni indítók. Az ügyvezető igazgató [Szőnyi Sándor] ceglédi szemszögből nézi a dolgokat.¹⁷ Rendkívül bőbeszédű, sok szó mögé rejtja a szemponttalanságot, hogy ne mondjam, tudatlanságot. Dolgozni nem szeret, de nem is tud, erősen anyagi beállítottságú, túlságosan mohón kap a kereseti lehetőségeken. Az ilyen vonatkozású ügyekkel való foglalkozás szinte teljesen elvonta tulajdonképpeni ügykörétől. Judíciuma – legalábbis én ezt láttam – nincs: soha nem tapasztaltam, hogy valamiben is fején találta volna a szöveget. Emberismerete szintén gyenge, így az általa foglalkoztatott egyének sem adtak jó munkát.

Az egyedüli igazán jószándékú, ha nem is minden tekintetben megfelelő ember a jelenlegi jegyző, Várady József.¹⁸ A folyamatosság biztosítása végett – ha Professor Uram jónak méltóztatik látni – töltsse be továbbra is ő a jegyzői tiszte, – amíg az új tisztviselők beletanulnak szerepükbe.

Én a magam képességeit sohasem becsültem túl, jól tudom, hogy nagyon mérsékeltek. Egy erényem azonban van: mindig, mindenben és mindenkivel szemben a tiszta jószándék, és a helyesnek ismert ügy tűzön-vízen keresztül való szolgálatának vágya vezetett. Kevés képességem között talán a legerősebb: emberismeretem. Szinte intuitíve megérzem (a tapasztalat ezekben mindig igazolt) kiből mi lakik jellemét, képességeit illetően. Arra is rájöttem, hogyha mellékes szempontok (méltányosság, szociális helyzet túlságos mérlegelése, külső befolyás tekintetbe vétele) a részemről jónak látott személycsere megváltoztatását eredményezték: mindig megbántam utólag a változtatást. (...) [O]lyan mélységes, ragaszkodó szeretettel viseltetem Professor úr iránt, hogy minden áron, mindig magam állnám útját »lehetetlenülésének« – írta Bassola Zoltán.¹⁹

16. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.

17. Szőnyi Sándor (1888–1972) latin-magyar szakos gimnáziumi tanár, majd igazgató Cegléden. 1940-től volt a VKM-ben majd az OKT-ban dolgozott, amíg kinevezték a miskolci tankerület főigazgatójává.

18. Váradi/Várady József (1888–1961) akkoriban a budai állami tanítóképző pedagógia-lélektan tanára, 1929-től az OKT jegyzője, egyben a Katolikus Tanügyi Tanács tisztségviselője.

19. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Bassola Zoltán 1943. április 23-i levele Imre Sándorhoz. Kiemelések részben tőlem – D. P.)

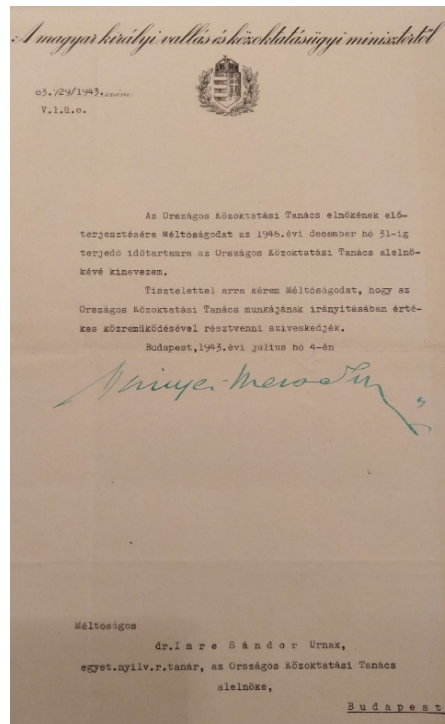
Imre Sándort meggyőzhették Bassola Zoltán érvei és megnyugtatóan hathatott rá, hogy az osztályvezető vállalta az OKT újjászervezéséből ráháruló többletfeladatokat is.

Úgyhogy néhány nap múlva, 1943. április 27-én Imre Sándor az új OKT elnökségnek, szakosztályai elnökeinek, bizottságainak és közgyűlésének tervezett listáját tanulmányozta, és tett az utóbbiakkal kapcsolatos észrevételeket, személyi javaslatokat.²⁰

1943. június 22-én Bassola Zoltán levélben számolt be Imre Sándornak arról, hogy az OKT személyi összetételével kapcsolatos javaslatainak nagy részét a miniszter elfogadta, így „úgy érzem, olyan gárdát képvisel majd az OKT, hogy a komoly munka megindítására alkalmas lesz.” A lista publikálása késik, mert a miniszter Huszti kitérítésével együtt szeretné bejelenteni.²¹

1943. július 4-én 03./29/1943. V. 1. üo. számmal Imre Sándor OKT alelnöki kinevezése is megszületett.²²

Egykori szegedi professzortársa, az addigi OKT ügyvezető alelnök Huszti József felmentése, az ő kinevezésével szinkronban kényelmetlen lehetett Imre Sándor számára. Ezért próbálta – eredménytelenül – Bassola Zoltánt erről lebeszélni, s ha már így történt, Huszti kitérítése alkalmából sietve köszöntötte őt.

2. kép Imre Sándor OKT alelnöki kinevezése²³

Válaszában Huszti József 1943. július 9-én köszönte meg Imrének az ő OKT-beli munkásságát méltató sorait. Majd érdemben szólt az Imre Sándorra váró feladatról. „Világosan kell látnod, hogy a tanács hatóköre kb. addig terjed, amennyire figyelmedet ki fogod terjeszteni. Ez a munka nem lesz könnyű. (...) [V]éleményem szerint a tanács jelenlegi szervezete a miniszteriális felelősségnek az a fajta interpretálása, amely a miniszteriális főtisztviselők

20. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.

21. BL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Bassola Zoltán 1943. június 22-i levele Imre Sándorhoz

22. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.

23. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944.

körében az utóbbi időben lábrakapott, nagyon nehezen férnek össze. Ezen a ponton látok, és láttam olyan belső feszültségek előidézésére alkalmas törést, amelynek elsimítása, kiegyenlítése mindig sok energiát fogyasztott – teljesen fölösleges módon. *A munka- és főleg a hatókörhöz képest túlságosan nagy, kissé dekoratív a felépítmény! Tőled lehet várni, teljes joggal, a megnehezedett atmoszféra ellenére a tanácsi gondolat átmentését jobb időkre. Tőled – senki mástól! Tudom, hogy akaratom ellenére kerültél e feladat elé.* Én viszont nagyon örültem, mikor először hírt kaptam arról, hogy szereped lesz a kibontakozásban” – írta Huszti József, egyértelműen utalva a Bassola Zoltánnal kialakult és megoldhatatlannak bizonyult – szerepfelfogásukkal kapcsolatos – vitájára. Ugyanakkor egyértelműen jelezte: tudja, hogy Imre Sándor nem tört az OKT alelnöki posztra, s így az ő eltávolításával kapcsolatban sem volt szerepe. Azt is jelezte: nem bánja rendkívül kiterjedt feladatainak csökkenését, más pozíciókból is visszavonulni készül.²⁴

Ezt követően – forrásainkból közelebről meg nem határozható időben – Imre Sándor, Alszegehy Zsolt és Bassola Zoltán Pannonhalmára utaztak, ahol Kelemen Krizosztommal két napon át, jó hangulatban ismerkedtek, tanácskoztak az új összetételű OKT-val kapcsolatos feladataikról.

„A Közoktatási Tanács működését illetően a legszebb reményekkel eltelve tértem vissza [Pannonhalmáról] Budapestre. Úgy gondoltam, *Imre Sándor most* – amennyire a háború megengedi – *megvalósíthatja mindazt az álmát, aminek képét* – hol ezzel, hol azzal az iskolafajtával kapcsolatban – *előadásaiban, kisebb-nagyobb közleményeiben hallgatói, olvasói elé vetítette. Kelemen Krizosztom minden szépre és jóra fogékony lelkével, vallási türelmeségével* – minden bizonnyal mind a mindenkori miniszter, mind pedig az egyházi főhatóságok felé *jól betölti majd a közvetítő tanácsadó szerepét a szükségesnek vélt reformok elfogadtatására. Alszegehy Zsolt pedig korrektségével, kissé száraznak tűnő tárgyilagosságával abba a mederbe fogja terelni a Tanács irodájának munkáját, amit nem anyagi érdekek, hanem elvi szempontok jelölnek ki.* Még egy szerencsés körülmény játszott közre a vezetőség személycseréjének teljessé tételében. Szőnyi Sándort kinevezték a miskolci tankerület főigazgatójává. Így a tanács ügyvezető igazgatói tisztsége megüresedett. Erre a posztra Kovács Mátét javasoltam. (...)

Alig kezdte meg az ily módon megújított Tanács működését, – ez néhány nappal pannonhalmi látogatásunk után történt –, valakitől azt a hírt hallottam a minisztériumban, hogy *a miniszter megszünteti az elvi ügyek ügyosztályát, az én ügyosztályomat.* (...) Ez volt az első pofon, amit hivatali működésem során kaptam. Nagyon nehezen emésztettem meg az elszenvedett igazságtalanságot. (...) [A]z ügyosztály referenseit azokhoz az ügyosztályokhoz osztották szét, amelyeknek elvi ügyeit intézték. Én a gimnáziumi ügyosztályhoz kerültem vissza, mint Kovács Gyula egyik helyettese”-emlékezett Bassola Zoltán. (Bassola 1998. pp. 268–269. Kiemelések tőlem – D. P.)

A miniszter váratlan döntése többszörösen is kellemetlen helyzetbe hozta Imre Sándort. Évtizedek óta meggyőződése volt, hogy a VKM ügyosztályai munkájának koordinálásához, pedagógiai szemléletűvé, tervszerűvé és egyöntetűvé tételéhez szükség van elvi/pedagógiai és művelődéspolitikai ügyosztályokra. Emellett abban a feltételezésben vállalta az alelnökséget, hogy munkájában számíthat a hozzá hasonló szemléletű, s vele baráti viszonyban lévő osztályvezető, Bassola Zoltán lojális és segítőkész együttműködésére. Most mindkettő veszni látszott.

Ezért 1943. szeptember 18-án *Imre Sándor* az alábbi Kelemen Krizosztomnak szánt levelet fogalmazta meg: „A csütörtöki lapokban közölt új beosztás szerint megszüntette a miniszter úr a nevelési ügyosztályt. Ezzel az OKT-nak a minisztériumhoz való viszonya lényegesen megváltozott. *A Tanács a nevelési ügyosztály felállítása óta ide tartozott, mostantól fogva csupán személyi és dologi ügyeinek van intézője egyik ügyosztályban, nincs azonban olyan középponti szerv, amely az egész nevelésügy számtalan kérdését egyöntetűen összefogná.* A nevelési osz-

24. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Huszti József 1943. július 9-i levele Imre Sándorhoz. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tály mind rendszeresebben, tudatosan gondozta az elvi ügyeket. Ezek most egyszerre gazdátlanul maradtak. Az ugyanott lassanként egyöntetűség felé haladó tanulmányi ügyek az egyes iskolafajok ügyosztályaiba kerülnek, tehát ahány ügyosztály annyiféle vezetés alá. Azt kell feltennem, hogy a tankönyvek kérdésének is ez lesz a sorsa.

Mindez lehetetlenné teszi a Tanács elnöksége számára másféle tevékenység kifejtését, mint amilyen a régi időben lehető volt, amikor örökös tanterv-gyártáson kívül csak egy kihelyezett, alárendelt hivatal szerepét töltötte be a Tanács. Az a kezdeményezésre való kötelezettség, amely a szabályzatban ugyan benne van, de – tudom – a legtöbb ügyosztálynak mindig terhére volt, ezután nem járhat semmi eredménnyel. Ha komolyan vennénk, csak vergődés és keserűség lenne belőle, holott a most megszüntetett ügyosztály éppen ezt kérte és várta tőlünk. Mint a Tanácsnak régi időben volt tagja ismerem sok meddő időpazarlást: hiába tárgyaltunk komolyan, megakadt és elszüllyedt a minisztériumban, mert nem volt igazi gondozója az ügynek. Minisztériumi szolgálatom idejéből pedig keservesen ismerem az olyan ügyek sorsát, amelyeket az ügyosztályok kölcsönösen egymásra tolhattak. Most bizonyosan újra ez kezdődik a Tanács ügyeivel.

Úgy érzem kötelességem Előtted, Kegyelmes Uram elmondani mindezeket, s jelentenem, hogy *a megváltozott körülmények között az alelnökséget nem tarthatom meg. Őszintén kimondom, hogy ezt sajnálom, mert azt reméltem, hogy szolgálatot tehettek még az ügynek, amelyet különösen a mostani időben rendkívüli súlyúnak tartok. S különösen nehezemre esik ez a teljesen váratlan fordulat most, amikor Pannonthalmáról mindhárman igazán nagy munkakedvvel tértünk haza. De éppen az elmondottak megértetik, hogy reménytelennek kell látnom szándékainkat, hiszen ezek valósulásának az volt a szememben a fő biztosítéka, hogy a Tanács ügyeiben, az elnökség javaslataiban feltétlenül számíthattunk az egész köznevelés ügyét megértő, elvi alapokat kereső és megbecsülő ügyosztályvezető szakértelmére és buzgóságára.*

Bassola Zoltánnak ezt a félreállítását komoly bajnak és súlyos tévedésnek tartom. De a nevelési ügyosztálynak és vezetőjének ez a sorsa nem először következett most be²⁵-írta, a Tanács munkálataiba már igencsak bekapcsolódott Imre Sándor.

Majd kézzel ráírta: „személyes megbeszélés következtében *nem mondtam le, mert akkor az elnök is lemondott volna*”.²⁶ Ehelyett 1943. szeptember 24-én átfogalmazta Kelemen Krizosztomhoz címzett, idézett levelét a miniszterhez az OKT nevében írandó feltejesztés tervezeteként. Ebben jelezte, hogy milyen nehézséget jelent az V/1. elvi/pedagógiai ügyosztály megszüntetése munkájuk számára. Javaslatokat fogalmazott az új helyzetben az OKT jogkörének bővítéséről, hogy az javaslataival közvetlenül fordulhasson a miniszterhez. Anyagi támogatásuk lényeges növelését kérte, s az iroda dolgozói létszámának emelésére, helyzetük rendezésére tett javaslatot. Proponálta a VKM-mel való kapcsolat és az ügyviteli rend módosítását is. Hasonló tervezetet készített Alszeghy Zsolt is. Az övét Imre Sándor „sokkal simábbnak és világosabbnak” találta, s azt kívánta, hogy „az menjen el”.²⁷

Kéréseik csak részben találtak meghallgatásra – de ezek a részletek szempontunkból érdektelenek. Az OKT Imre Sándor tevékeny irányításával folytatta tevékenységét, melynek tárgyairól e tanulmány második részében szólunk majd röviden. Figyelmünket előbb Imrének az OKT 1943. december 4-én tartott teljes ülésén elhangzott programbeszédére irányítjuk.

25. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1943. szeptember 18-i levele Kelemen Krizosztomhoz. (Kiemelések tőlem – D. P.)

26. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Imre Sándor 1943. szeptember 18-i levelén Kelemen Krizosztomhoz. (Kiemelés tőlem – D. P.)

27. RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Az erre vonatkozó 1943 szeptember-októberi iratokban.

Imre Sándor művelődéspolitikai hattudala: előadása az OKT feladatairól

1943. december 4-én hívták össze az OKT megnyitó ülését.

A Néptanítók Lapjának beszámolója szerint elsőként *Szinyei Merse Jenő* miniszter mutatott rá „azokra az irányelvekre, amelyeknek követése mellett a közoktatást valóban magyar nemzeti közoktatássá tehetjük. (...) Hogy iskoláink belső életét fejleszthesse, s ezzel a nevelés és tanítás színvonalát emelhesse, közoktatásunk egész területét átfogó intenzív munkára utasította az Országos Közoktatási Tanácsot”. (Drozdy, 1944. 1.) A miniszteri munkáját közelről ismerő kortársak által a kultúra ügyeiben járatlannak, s szerény képességűnek tartott miniszter²⁸ protokolláris megnyitója után, a sokak által őszintén tisztelt *Kelemen Krizosztom* pannonhalmi főapát, OKT elnök tartotta meg „*A tanítás és nevelés állócsillaga*” című előadását.

Ebben a legutóbbi harminc év történései és a háború kapcsán jelezte: „komolyan aggódnunk kell a nyugati művelődés válságán. Ennek a kultúrának szolidaritást mégis csak az a tény adott, hogy kultúrjavaink művelésében és féltésében egynek éreztük magunkat. Ez az összetartó erő ma rongyokra tépve. És nem tudjuk, hogy a kultúrarombolás mi mindent fog még maga alá temetni. A vérszagba beleundorodott őseink ösztönével tapogatózunk a megváltó eszme után, amely ha idők múltán is, de ki tudná ragadni az embert öngyilkos örületéből. (...)”

Tudjuk, hogy a nevelés tudománya és művészete, illetve gyakorlata a meglévő kultúrát nemcsak átszarmaztatja az új nemzedékre, hanem rámutat e kultúra sebezhető pontjaira és megjelöli az orvoslás lehetőségét is. Ha a sötét vadonban eltévedtünk, legokosabb visszatérnünk a kiindulóponthoz (...). A kultúra első tapogatózó lépései az igazságra való eszméléssel kezdődtek. Szellemi szerkezetünk úgy van alkotva, hogy tapasztalatokkal rendelkező józan eszünk meg tudja állapítani ismereteink tárgyi értékét: egy ismeretnek vagy állításnak a valósággal egyező voltát, illetőleg attól eltérését. Az oktatás célja az, hogy a tanulóknak értelmi meglátása előtt nyilvánvalóvá legyen az igazság. Ez a nyilvánvalóság, evidencia ugyanis számunkra az igazságról való megbizonyosodásunknak a közvetítője. Léttörvényünkbe ütközünk, a Teremtő ellen vétkezünk tehát, ha tudatosan mást állítunk, mint amit belső tapasztalásunk igazságként állít elénk. Semmiféle önzés, sem egyesé, sem embercsoporté, föl nem menthet bennünket ennek a létezésünkkel kapott világtörvénynek kötelező volta alól. (...)

Ha a mindennapi élet figyelése nem, hát a sorozatos világhatalomtrófiák kell, hogy meggyőzzenek bennünket: a büszke ráció és hatalmas szülőtte, a tudomány egymagukban földi boldogulásunk lehetővé tételéhez és biztosításához sem elegendők. Egy világ van bennünk, amelyhez a tudomány nem fér hozzá, mert megfigyelésének és kísérleteinek körét messze meghaladja. Az emberi megismerés világosságán túl ezért van szükségünk arra, hogy az élet sötét útjaira onnan fölülről ragyogjon fény sugar. Az igazság fölisméréséhez még bizonyos határokon belül csak telik a magunk erejéből, de a megismert igazság követésénél, életünknek szerinte való alakításánál már nélkülözhetetlenül szükségünk van egy felsőbb hatalom korlátozó és támogató működésére s a lelkiismeret ítéletében megnyilatkozó örök felelősség tudatára és átérésére. Mi lesz a világból, ha nem lesznek erkölcsi gátlásai! Hiszen a finomodásnak, nemesedésnek, a művelődésnek fejlődési vonala éppen oda irányult, hogy az emberi élet az örök elvektől, isteni gondolatoktól kötötté, szabályozottá váljék. (...)

[A]z emberek erkölcsössé nevelésének első feltétele nem a művelés, hanem az erkölcsös környezetbe való helyezés. Nekünk, pedagógusoknak szavunk és életünk minden erő kifejtésével azon kell lennünk, hogy ennek

28. Miniszterelnökségi államtitkár, majd miniszter kollégája Zsindely Ferenc naplójában többször is utalt erre. 1943. július 27-én például az aznapi minisztertanácsi ülésről írván megjegyezte: „Szinyei Jenő sem beszélt több ostobaságot a szokásosnál” (Zsindely, 2021. p. 405.). Balassa Zoltán VKM osztályvezető pedig „öblös hangú ostobának”, önálló vélemény nélkülinek, ezért befolyásolhatónak tartotta. (Bassola, 1998. p. 265.)

a tisztultabb erkölcsi világnak hajnala az emberiség egén minél előbb fölragyogjon”-hangsúlyozta Kelemen Krizosztom. (Kelemen 1943. 2-3.) Hivatását és humánus természetét tükröző előadásában a főpát megmaradt a vallási-erkölcsi nevelés általánosságának szintjén. Egy árva szót sem vesztegetett az OKT aktuális feladataira, terveire.”

Az utolsóként felszólalt Alszeghy Zsolt professzor, ügyvezető alelnök pedig az OKT addig végzett munkájáról tartott tartalmas, de szempontunkból kevésbé fontos előadást (Alszeghy, 1944).

Így az új összetételű OKT feladatainak kijelölése, összegzése a leghosszabb előadást tartó Imre Sándorra maradt.²⁹ Fontos pillanat lehetett ez a művelődéspolitikus professzor számára,³⁰ hiszen a VKM vezetői, s az oktatás-nevelés világot reprezentáló, irányító közel másfélszáz résztvevő előtt – 1919 óta először – úgy érezhette: gondolatai, javaslatai talán érdemben befolyásolhatják a „hivatalos” oktatás- és neveléspolitikai alakulását. (A háborús körülmények folytán kétkedve megszült programja javarészt újra csak türelmes papírokon meghúzódó terv maradt, s az „annál inkább” attitűdje háttérben meghúzódó reménye ezúttal is délibábnak bizonyult. De erről majd később lesz szó. Idézzük fel előbb referátuma fontosabb mozzanatait!)

Előadását azzal kezdte, hogy az 1872-ben alakult OKT-nek kialakult feladatköre, s hagyományos tevékenysége van. A mindenkori miniszter tanácsadó, javaslattevő testületként az általa meghatározott feladatokat is el kell végeznie. Ám „életünk körülményei keservesen mássá lettek, mint amilyenek csak két évvel ezelőtt is voltak: át nem tekinthető változások előtt állunk; a nevelés ügyében is sokféle forrású és igen különböző törekvéseket észlelünk. Mindezek miatt akkor is szükség volna bizonyos megfontolásokra, ha nem kényszerítenének rá személyi okok. (...) A Tanács elnöksége egészen új; új az összes tagok 52,9%-a, a kinevezett tagoknak 70,6%-a, sőt a Tanács hivatalának vezetősége és a minisztériummal való együttműködés alakja is megváltozott. Nem szabad tehát anélkül indulnunk meg, hogy közösen szemügyre ne vegyük: miféle munka vár reánk. (...) E percben (...) a Tanácsnak, a Tanácsra bízott ügynek nem egyéni vélemények előadásával lehet jó szolgálatot tenni, hanem annak feltárásával: miről kell majd véleményt mondanunk. (...) A „több szem többet lát” tapasztalati igazsága e Tanácsban és a hasonló Tanácsokban arra figyelmeztet, hogy itt nincs szükség a felfogások teljes azonosságára. Ez különben az ilyen összetételű testületben nem is lehetséges; ilyen rendeltetésű munkaközösségben pedig nem is kívánatos, hogy az egység első perctől kezdve a vélemények azonosságában nyilatkozzék. Nem valamely álláspont kizárólagosságára, hanem a nézőpont egyöntetűségére van itt szükség, hogy közvélemény alakulhasson ki közöttünk egyetemes szempontok következetes érvényesítésére. (...)

Az OKT-nak feladatát sokoldalúan kell szemlélnie, mert a jó munkához szükséges egyöntetűség csak így alakulhat ki. A Tanács munkaköre ugyanis nagyon széles; széles akkor is, ha csupán a Szabályzat szövegét nézzük; még szélesebb, ha az ott megnevezett egyes iskolafajok kérdéseit, elágazásukat s egymással és nem iskolai kérdésekkel való érintkezéseiket végiggondoljuk. (...) A nevelés intézményei állhatnak egymástól távol, a papiroson akár kapcsolatok nélkül is, de mindenki tudja ma már, hogy csupán együttesen, a szervezetben lehet bármelyiknek a kérdéseit elrendezni; egyiket sem elég tehát csak a maga szakértőinek a szemével nézünk. Az élet nem tűri az éles elkülönítéseket a nevelésre rendelt intézmények között sem. Mindegyik sajátos, a maga sajátosságainak megfelelő kezelést kíván; de a sajátosság az egységben tűnik ki, ezért egyöntetűség nélkül nem érvényesülhet. Az élet azt sem tűri, hogy az iskolák ügyeit másféle jelenségekhez való viszonyuk számbavétele nélkül nézzük (...).

29. Imre Sándor előadásának kézirat-variánsait lásd: RL C/39. 28. cs. 2. n. OKT 1943-1944. Nyomtatásban megjelent: Imre S. 1944. A következőkben az utóbbiból idézzük. (Kiemelések végig tőlem – D. P.)

30. Más megtiszteltetés is érte akkoriban Imre Sándort. Az MPT ötvenedik nagygyűlésén „a pedagógiai élet és irodalom terén szerzett kiváló érdemeinek elismeréséül tiszteleti taggá megválasztotta”-értesítették Prohászka Lajos elnök és Gyulai Ágost titkár aláírásával 1943. február 20-án. (RL C/39. 13. cs. 8. Személyi jellegű iratok. Kiemelés tőlem – D. P.)

Az életnek a közművelődéshez fűződő érdekei, a nevelési szükségletek nagyon sokoldalúak és bonyolultak; az sem elég tehát, hogy bár többféle iskola emberei együtt, de csak az iskolák emberei jelöljék meg a tennivalókat. (...) *Ma az OKT működését az teheti csakugyan hasznossá és eredményeit használhatóvá*, ha minden kérdését a legszélesebb körben tudja elhelyezni. Erre pedig akkor nyílik módja, *ha különböző munkatereken dolgozó és sokféle gondolkodású tagjainak közvetlen tapasztalataiból és személyes, azaz meggondolt nézeteiből tárgyiasan egységbe tudja foglalni az életnek valamennyi művelődési követelményét, a nemzet valamennyi sajátos jellegű és érdekű rétegének nevelésügyi törekvéseit, a szakszerű, tudományos nevelői gondolkodásnak rendszeres eredményeit és a különféle foglalkozások embereinek gyakorlati észrevételeit.* (...)

Bizonyos, hogy ilyen szempontú és így keletkező összefogás országos jelentőségű feladatoknak súlyos bőségét foglalja magában; nyilván sok eltérést, sőt a véleményekben ellentéteket is megmutat; sokkal nehezebbé teszi a megoldást, mintha csak egyetlen szükségletet vagy csak egyirányú nézeteket vennénk számba. De az igazi, gyökeres megoldáshoz csak ilyen egybefoglalás juttathat közelebb. (...) Csak így lehet megérteni, hogy akinek, mint ennek a Tanácsnak is, országos intézkedések előkészítése a kötelessége, annak mi minden szükséglettel kell számot vetnie, mily különböző törekvések és kívánságok jogosultságát kell mérlegelnie, hányféle vélemény között kell eligazodnia és tartós rendezés céljából jó lélekkel mit szabad javaslatként az elé terjesztenie, aki végső fokon a döntés jogának a terhét hordozza a lelkén.

A sokféle kérdésnek egységben szemlélése, valamennyi részletnek egyöntetű megítélése csak akkor lehetséges, ha a Tanácsnak nemcsak a vezetőségét, hanem mindegyik tagjának közreműködését ugyanegy gondolat irányítja. Ez a vezető gondolat itt sem lehet más, mint aminek most a közéletben mindenütt érvényesülnie kell: a jövő gondolata, a nemzet erejének megtartása és fokozása. (...) A nevelés – bárhol, bármilyen alakban, akárki végzi – a jövőt készíti elő, egyén és közösség sorsába avatkozik bele azzal, hogy az emberek minőségét alakítja. (...) Ma azt kell nyomtatékosan hangoztatnunk, hogy *ebben a kívánságban semmi egyébnek nem szabad döntenie, csak annak, hogy a nemzetnek milyen emberekre van szüksége, a nevelésnek milyenné alakítása teheti alkalmassá a nemzet tagjait a mai követelmények teljesítésére.* Ez pedig abból következik, hogy milyen hiányokat látunk, mely tulajdonságainak rossz következményeit szenvedjük, miféle feladatok állnak a nemzet előtt. Tapasztalataink követelik, amit egyes világoslátásúak réges-régen követeltek: a nekünk való nevelést. (...)

Ha azonban ezt a vezető gondolatot magunkévá tesszük, felmerül a kérdés, hogy vajon nem lépi-e át a Közoktatási Tanács a nevében megszabott határt? (...) Igaz, hogy a Közoktatási Tanács gondolatának ily alakban legrégebbi fejtegetője (Schwarcz Gyula: Közoktatásügyi reform, mint politikai szükséglet Magyarországon 1878)³¹ tisztán iskolaügyi és e keretben oktatásügyi kérdések tisztázását várta volna tőle. Eötvös is olyan szervre gondolt, amely »az oktatás belső ügyeivel, a didaktikai oldallal foglalkozzék« (v. ö. Magyar Pedagógia, 1900. 467.); azóta is határozottan ez volt a Tanácsnak legfőbb gondja. (...) [A]z utóbbi évtizedekben a kör ismételtén bővült szervezeti, testnevelési, erkölcsi nevelési kérdések tárgyalásával. A »közoktatás« szó mégis korlátozó hatású volt (...). Közoktatáson ugyanis természetesen az iskolai oktatást értették, annak is a nem szakszerű részét. Csak néhány éve lehet kissé tágabb értelmezését tapasztalni a szónak, kivált amióta az Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács megszűnt, a gazdasági középiskolák pedig a VKM főhatósága alatt szerveztettek. (...)

A nevelés szakszerű értelmezése, (...) a gyakorlati szükséglet, vagyis az iskola helyzete többet kíván. A nevelés fogalmát ma a tanítás vagy helyesebben az oktatás fogalmával nem mellérendeltségi viszonyban látjuk, mert az oktatás a nevelésnek egyik eszköze; s ennek a kérdéseit nem lehet jól rendezni a nevelés egyetemes

31. Schwarcz Gyula (1839–1900) államtudományi író, történész, művelődéspolitikus, egyetemi tanár, az MTA tagja. Az Imre Sándor által említett műve: Schwarcz Gy. 1869. (Lásd ehhez például: Bajomi I. 2012.)

szempontjai nélkül. (...) Az OKT neve ma már elméletileg nem helyes. Az iskola pedig nem az többé, ami 1914-ig még volt, jóllehet már azelőtt is érezhettük középponti helyzetének erőtlenedését. Különösen az utóbbi években újabb meg újabb nevelő intézmények keletkeznek az iskola körül. Rendre kifejlődött egész sora az ifjúságot nevelő szervezeteknek, itt-ott szinte párhuzamos nevelés, sőt sokban egyező tárgyú oktatás is alakult ki, nem ritkán közvetlenebb módszerekkel. A társadalom régóta folyó átalakulása is megnehezítette az iskola hatását. Mindez kétségtelenül megszüntette az iskola egykori egyeduralmát, még a szervezett nevelés terén is. Ezzel az OKT hatása is szűkebbre szorult, mert jórészt... csak a hivatalos neveléssel, annak is főképpen a tanulmányi részével foglalkozott. (...)

A közoktatás szava ma kétségtelenül kevesebbet mond, mind amennyit rajta általában értenek (...). A Tanács azonban munkakörének (...) fokozatos bővülése során elérkezett oda, hogy a nevével ne érezze gátnak s a köznevelés egész területével foglalkozzék. Kétségtelen, hogy az oktatás anyagát sem lehet, azaz nem szabad ma már anélkül állapítani meg, hogy az ország állapotát, külső-belső viszonyait, ezeknek művelődéspolitikai követelményeit gondosan számba ne vegyük, sőt egyenesen abból kellene kiindulni minden tanítástervei tárgyalásában. A módszerről sem lehet beszélni anélkül, hogy annak a gondolkodásra való hatását meg ne fontoljuk, s a közgondolkodás színvonalával ne tördeljünk.

Még ha tudná is valaki a neveléstől elkülöníteni az oktatást, mégis csak a nevelői gondolkodás adna irányt az ilyen embernek is az oktatási kérdésekben, az eredményt pedig lehetetlen bárkinek is másutt keresnie, mint az ifjúság szellemi értékének fejlődésében. Minden azt követeli, hogy az OKT-ot nem az oktatás szűkebb gondolata, hanem a nevelésnek ezt is magába foglaló gondolata vezesse. (...)

A Tanács feladatai valósággal maguktól oszlanának két csoportra: közvetlen tennivalók és előkészület a háború utánra. (...) [E]gyiket a mostani... helyzetünk állítja elé, másikat a jövő eshetőségei teszik szükségessé. Az iskolai nevelésre vonatkozóan legsürgősebb feladat: az iskola erejének helyreállítása, azaz a Tanácsra gondolva: ennek a kérdésnek megvizsgálása iskolafajról-iskolafajra, vidékről-vidékre. Bizonyosan nagy a sokféleség ebben a tekintetben, s a helyzet lehetőleg pontos megismerése, a kedvező és kedvezőtlen állapot okainak feltárás a messzire mutató tanulságokkal járhat.

Az iskolaszervezetben közvetlenül a háború előtt elhatározott és a háború folyamán végbement változások a szervezet egyik-másik pontján megbontották a régi rendet s új még nem tudott megállapodni. Szükséges a szervezet egyöntetűségét, a változások már észlelhető hatását részletesen megvizsgálni (ide tartozik például a nyolcosztályos népiskola mai szervezetének benső értéke, a líceum érvényesülésének megakadása, a gazdasági középiskolákkal szerzett tapasztalatok, a tanítóképzés darabban maradt újjászervezése).

A nemzet erejének nevezetes tényezője a közműveltség egyöntetűsége. (...) Vajon miben állnak a közműveltség hézagai, azaz a különféle társadalmi rétegek tanultságában mi az intézményes különbség, s miben állnak közműveltségünk hiányai, azaz mi hiányzik általában az iskolai oktatásból? Miben jelentkezik a közműveltség válsága, a még el sem ért műveltségi egység nyugtalanító szétesése. Ezzel kapcsolatos a népművelés és az iskolai nevelés viszonyai, a felnőttek szellemi gondozásának az iskolával kapcsolódó kérdései. (...)

[V]ajon mennyire korszerűek az érvényes tanítástervek. (...) [A]zt adják-e, amit a nemzet érdekében ma szükséges tudni, s megadják-e mindenkinek, amit mindenkinek tudnia kell? (...) [V]ezető szempontjuk a nemzeti önismeret, az életről való felfogás rendszeres fejlesztésének, az elmélyítés lehetőségének, tehát a tudatosságra és felelőségre nevelésnek a kérdése. A közműveltség egységének és a nemzeti önismeretre nevelésnek a kérdése súlyos nyomattal figyelmeztet egyik részletére: az eddig visszacsatolt területek lakosságának nevelésére. (...) Itt csak azt vetem fel: megtettük-e mindazt, amit lehetett, s ha nem, hogyan pótolhatjuk ezt a mulasztást avégre, hogy a Felvidék, Erdély és a Bácska, meg a csonka haza népessége a tanultságban 22 év alatt támadt veszedel-

mes hézagokat kitölthesse, különösen, hogy a külön átélt idő történetét kölcsönösen megismerjék a felnőttek, s a magyar történelem, a magyar szellemi fejlődés menetébe beilleszkedhessenek az egészen külön nevelődött ifjak. *Meg kell vizsgálni a tankönyveket* a legmagasabb mértékkel; jó lenne tanulmányozni azt is, hogy milyenek a szomszédaink tankönyvei, nemcsak politikai, hanem módszertani szempontból is. Könyörtelenül félre kell tenni a tankönyv rangjára és hivatására méltatlanokat.

A tanítástervekkel és tankönyvekkel kapcsolatban nagy kérdés az; is, hogy *megadja-e a most már többféle középiskola azokat az alapismereteket, amelyek nélkül az érettségi bizonyítványok előtt megnyitott főiskolákon a főiskolai vagy éppen egyetemi színvonalat veszélyeztetik? Különösen, hogy a most annyira nevezetes műszaki képzés nem szenved-e csorbát az egységes gimnáziumi tanításterv némely kényszerű hiánya miatt?*

Már most kíván tanulmányozást a tanulók megoszlása az iskolafajokban és ezzel együtt a különféle életpályák és foglalkozások most látható szükségletei, a várható bőség és szükség. *Miként lehetne gondoskodni arról, hogy mindenféle munkára legyen kellő számú és jól képzett ember? (...) [M]ódot kell adni arra, hogy akiben a hivatásérzés valóban parancsol, az, ha talán későbbben eszmél is arra, hogy nem a kívánatos iskolában indult el, megkísérelhesse a neki valónak érzett vagy gondolt utat. Ezért szükséges a korhatár és az iskolák közötti átmenet kérdésének megvizsgálása. (...)*

Mindannak, ami a köznevelésben, nemcsak az oktatás dolgaiban megvizsgálni, és ha kell, elrendezni való, az adja meg a nagy nyomatókat, hogy égető kérdéseinkkel tartozik össze: *a nemzet benső egysége, a megint fő kötelességgé lett belső megújulás egyéni és nemzeti kérdésével. (...) [A]z újjáépítésnek nem a leromlás után kell kezdődnie, hanem a romlás megelőzésével, s ami megromlott, gyors megjavításával.* Az OKT figyelmét kívánja például az, hogy (...) megindult az ifjúság züllése, fiúké, leányoké egyaránt. Innen kiindulhatna a javaslat a nagyobb baj megelőzésére, s remélhetően megtalálná a gazdáját ez az ügy is, ha hozzáértők a rendőri jellegén kívül nevelésügyi jelentőségét is kifejtették, s a megoldás útját is felmutatva, kiemelnék a művelődéspolitikai félreeső ügyei közül. Ez (...) arra mutat, hogy a nevelés kérdései milyen távolinak látszó területekre vezetnek. (...)

[A] nevelői gondolkodás az utolsó száz év alatt kiterjedt az egész népre, az ember egész életére és a nemzet életének is valamennyi részletére. Még nem érvényesül ugyan mindenütt kellően, de jó úton vagyunk. (...) [N]emcsak a nevelés szakemberei jutnak (...) a művelődéspolitikához, szociálpolitikához, honvédelemhez, a legkülönbözőbb munkakörök nevelési szükségleteihez, hanem a másunnan induló gondolkodók is eljutottak a nevelés gondolatához, s egyre tudatosabban használják a nevelés eszközeit. Az élet változásai hozták ezt magukkal: mindenütt látják már, hogy az ember minősége dönti el munkája jóságát, helytállását, másokra tett hatását. (...) Az OKT a maga részéről eddig is kész volt, ezután is kész a közös tárgyalásokban a szakszerűség minél sikeresebb alkalmazását előmozdítani, akár az ügykörébe tartozó iskolákról van szó, akár másról.

Utoljára hagytam a feladatok közül a legsúlyosabbakat: *a háború utánra való előkészítés kérdéseit.* Abból a felfogásból, hogy az OKT-nak az egész köznevelésen kell tartania a szemét, következik, hogy mai életünk legnagyobb nevelési szükségletét sem szabad gondozatlanul hagynia. Másodszor kerültek elő ezek a kérdések, de sokkal súlyosabb alakban. 1914 őszétől kezdve a békére való átmenetről beszéltünk. 1918-ban megtanultuk, *s ma már tudjuk, hogy a háború után nem béke jön, azt azonban nem tudjuk, hogy mi.* De ha nem tudjuk, lehet-e előkészülnünk rá?! *Egyet-mást a negyedszázada tapasztaltak alapján előre láthatunk.* Megint előáll például az ún. tanulmányi kedvezmények szükségessége, (...) gondolni kell a „gyorstalpalás” sokáig húzódó rossz következményeinek megelőzésére.

Már látjuk, *hogy az iskolai munka csak töredezetten folyhat és emiatt mind a tanulmányi anyag feldolgozásában, mind a nevelő hatásban nagy hézagokra kell számítanunk.* Vajon hogyan lehetne ezeket kitölteni s az iskolai nevelésben gátolt tanítók, tanárok erejét és készségét hivatásuk és készültségük irányában értékesíteniük?

Sajnos, aligha kételkedhetünk abban, hogy *a szülők kezéből is kicsúszik az ifjúság, különösen a rendkívüli szünetek idején*, de egyébként is, a szülők gondjának megnövekedése miatt; hadiárvák és a rokkantak gyermekei külön gondot okoznak máris. Miféle javaslatot lehetne tennünk mindezekre nézve?

Már érzik a *tankönyvhiány*, pedig a tankönyvek komoly felülvizsgálása is bizonyosan sokat vonna ki a használatból; inkább hagyjuk meg a gyatrát is, avagy hogyan gondoskodjunk a pótlásról? (...)

Meg kell nézni a múlt háborús évek efféle szükségrendeleteit, a rendszeres eljárást sürgető akkori, igaz, hogy meddő terveket és pusztában elhangzó javaslatokat, össze kell vetnünk a mostani szükségletekkel, s fel kell készülnünk addig, amíg van idő meggondolásra is. (...)

De a legfontosabb nem ez, hanem *az előre gondolható külső-belső bonyodalmak*³² *nevelésügyi következményeire való felkészülés*. Csakhogy éppen ezeket nem tudjuk: miben állnak, hogyan jelentkeznek majd. Minthogy átélünk már egyszer váratlanságokat, nem szabad tétlenül néznünk a világba, hanem számot kell vetnünk az elgondolható eshetőségekkel. Mindennapi egyéni életünkben tudjuk, hogy bizonytalan helyzetben két lehetőség-re felkészülve, a váratlan harmadikban könnyebb megtalálni a szükséges tennivalót. (...)

[V]együk számba a közöttünk, hazánkban nyilatkozó nevelésügyi törekvéseket, a körülöttünk felismerhetőket is. Vizsgáljuk meg a különféle szellemi áramlatok művelődési vagy éppen nevelésügyi jelentőségét (például a »népi« irány, a földművesek és a munkások különféle mozgalmi). Számba kell vennünk a társadalmi átalakulás látható jeleit, a politikai irodalom és a szépirodalom befolyását, a háborús életnek a lelkekre tett alakító hatását, különösen pedig hazánk és nemzetünk helyzetét, benne külön-külön a magyarságét és a nemzetiségek valamennyi rétegéét, a világnézeti különbségeket, mindent, ami a jövő szempontjából jelent vagy jelenthet valamit.

Többet alig tehet bárki is, de ez már nagyon sok; *s ha az OKT ezt a nevelésügyi terepszemlét elvégezné, ezzel megteremtené az alapot az intézkedők állásfoglalása számára*. (...)

Mindvégig személytelenül a Tanácsról beszéltem, holott állandóan magunkról volt szó, mindnyájunkról. A Tanácsra váró munkát nem végezheti el sem az elnökség, sem a hivatal, csak az egész Tanács, valamennyien együtt. A Tanács tagjaitól azt kérjük, hogy mindenki nézzen szét a hozzá legközelebb levő, előtte legtisztábban álló, őt leginkább érdeklő területen, mind az iskolaszervezetben, mind a közéletben. A nevelés ügyének vagy a nevelődéspolitikának nem szakértője mindenki, de az életet mindenki éli, a hiányokat és a tennivalókat látja, azaz tapasztalata van és gondolata is. Nem ritkán találóbb, mint az iskola embereinek. Tájékoztassák ezekről az elnökséget. A Tanácsnak joga van intézkedéseket kezdeményeznie, azaz önszántából is tehet javaslatot.

A megfigyelés kötelessége mindnyájunké, a kezdes joga is az. Csak így lehet sikere az együttműködésnek; ez a felfogás adja meg az értelmét ennek a felszólalásnak s a közös munkára vonatkozó kérés egyben a készséget is jelenti. Ezt a kérést, az együtt dolgozásban kezdeményezéssel, figyelmeztetésekkel, javaslatokkal való részvétel kérését intézem a Tanács hivatalos tagjaihoz is, mind a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, mind a többi minisztérium tanácsi képviselőihez. Ők sokat látnak, amit mi nem láthatunk és a jelenségek jelentőségét is másként vagy más oldalról látják (...). *E Tanácsnak 136 tagja van szerte az országban; a munkában hozzájuk szeretnénk kapcsolni nem tagokat is, tapasztalt öregeket és nyíltszemű ifjakat minél nagyobb számban. Mindezeket úgy nézzük, mint a köznevelés ügyében a nemzet megbízottait, akik az iskolában a nemzet bástyáit látják, a nevelésben pedig nemzetvédelmet és nemzetfejlesztést*. Mennyi erő áradhat szét innen, ha ez a felfogás mindnyájunkban érvényesül!" – hangsúlyozta előadása végén a Tanács tagjait – s talán önmagát is – biztatva Imre Sándor (Imre, 1944. pp. 4–8. Kiemelések végig tőlem – D. P.).

32. Az akkori „bonyodalmakról” lásd például: Gosztonyi, 1992. pp. 59–124.; Joó, 2008. pp. 160–202.; Romsics, 2018. pp. 239–262.; Ungváry, 2012. pp. 434–518.; Zsindely, 2021. pp. 335–511.

Olaszország fegyverletétele, átállása, a keleti s az afrikai front fejleményei nyomán bizonyára sejtette: e tervek megvalósítására kevés idejük lesz, s a folyamatosan romló körülmények is hátráltatják majd a Tanács munkáját. Mégis előadta időt-, energiát- és anyagi forrást igénylő terveit. Késői olvasójában felmerül a kérdés: lehet, hogy a realitásoktól elrugaszkodva tudatosan szakmai hitvallását, a jelenben, vagy a jövőben kívánatos intézkedések palettáját kívánta e jeles grémium, majd a Néptanítók Lapja révén a szélesebb pedagógus közvélemény elé tárni?

A későbbi történések ismeretében megfogalmazódó anakronisztikus találgatás helyett, talán célszerűbb abból kiindulnunk, hogy Imre Sándor – ha sejtette is –, nem tudhatta, hogy de facto e Tanácsnak kevesebb, mint egy éve van hátra. Ahogy azt sem, hogy neki magának is alig maradt egy kicsivel több, s ezért programbeszéde egyben pedagógiai-művelődéspolitikai hatyúdala is volt.

Irodalom

1. A balatonkenesei (1943) országos népművelési értekezlet 1943. május 19–21. *Magyar Lélek*, 5(7), 244–247.
2. Alszeghy, Zs. (1944). Az Országos Közoktatási Tanács munkássága. *Néptanítók Lapja*, 77(1) 9–11.
3. Bajomi I. (2012). Az első tanügyi tanács körüli viták. *Educatio*, 21(2), 179–189.
4. Bisztray, Gy. (1943). A népművelés kapcsolatai a minisztériumokkal, egyházakkal, közművelődési egyesületekkel. *Magyar Lélek*, 5(7), 255–266.
5. Boda, I. (1944). Nevelésről és új magyar nevelésről. (Egy katedra elfoglalásakor). *Néptanítók Lapja*, 77(15), 557–562.
6. Donáth, P. (2021). Imre Sándor művelődéspolitikai nézeteinek formálódása, minisztériumi szerepvállalásának motívumai, körülményei. In Gombos, N. (Ed.). *Imre Sándor emlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*. Budapest: KRLE – L'Harmattan Kiadó 27–86.
7. Donáth, P. (2022). Imre Sándor feljegyzései „ügyvivő” miniszterségének napjairól (1919. augusztus 7–15.) I. *Polymatheia*, 19(1–2), 24–62. DOI 10.51455/Polymatheia.2022.1-2.03
8. Draskovits, P. (1940). *A magyar kisdednevelés és kisdedóvónőképzés története és jelen állapota*. Közlemények a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézetéből, 40. sz. Pauly Károlyné Könyvnyomdája.
9. Drozdy Gy. (1944). Az újév küszöbén. *Néptanítók Lapja*, 77(1), 1.
10. Föglein, G. (2004). Nemzetiségi oktatás Magyarországon a koalíciós években (1945–1948). *Új Pedagógiai Szemle*, 54(4–5), 156–165.
11. Gergely, F. & Kiss, Gy. (1976). *Horthy leventéi. A leventeintézmény története*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
12. Gosztonyi, P. (1992). *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
13. Imre, S. (1938). A kisdedóvóintézeti nevelés szerepe a köznevelésben. A fővárosi óvónők továbbképző tanfolyamán 1937. január havában tartott négy előadás. *A Kisdednevelés kiadása*.
14. Imre, S. (1939). A Tanítóképzés és a líceum. Különlenyomat a *Magyar Tanítóképző* 1939. 2. számából.
15. Imre, S. (1942). *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*. 2. kiad. Budapest: Studium Főbizománya.
16. Imre, S. (1943–44). A polgári iskola sorsa. *Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közöny*, 48(1), 109–118.
17. Imre S. (1944). Az Országos Közoktatási Tanács feladata. A Tanács teljes ülésén 1943. XII. 4. *Néptanítók Lapja*, 77(1), 4–8.
18. Iskolai énekgyűjtemény (1943–1944) 1–2. k. Nemzetnevelők könyvtára V. A népiskola könyvei, Országos Közoktatási Tanács.
19. Janek, N. & Balog, B. (2017). Képekben elbeszélte múlt – Mesterházy Jenő. *Gyermeknevelés*, 5(1), 85–109.
20. Jáki, L. & Kardos, J. (Eds., 1998). *Ki voltam... Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai – Bassola Zoltán*. Budapest: OPKM.
21. Joó, A. (2008). *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*. Politikatörténeti füzetek XXVII. Budapest: Napvilág Kiadó.
22. Kelemen, K. (1944). A tanítás és nevelés állócsillaga. *Néptanítók Lapja*, 77(1), 2–3.
23. Kovács, T. (2013). Mester Miklós pályaképéhez. *Korunk*, 24(4), 89–96.
24. Mester, M. (2012). *Arcképek két tragikus kor árnyékában. Visszapillantás a katasztrofális 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távolából*. Budapest: Tarsoly Kiadó.

25. Patyi, G. (2021). Imre Sándor az Országos Közoktatási Tanács feladatairól. Online előadás az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága Neveléstörténeti Albizottsága által az Országos Közoktatási Tanács megalakulásának 150. évfordulójára szervezett konferencián.
26. Rónai, A. (1993, szerk). *Közép-Európa Atlasz* Digitális faksimile kiadás, Budapest: Szent István Társulat-Püski Kiadó.
27. Romsics, I. (2018). *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Helikon Kiadó.
28. Ronkoviczné, F. E. (1999). *A pedagógia alapkérdései Imre Sándor munkásságában*. Pécs: Comenius Kiadó.
29. Schwarcz, Gy. (1869). *A közoktatásügyi reform, mint politikai szükséglet Magyarországon*. Pest: Stolp Károly, 1869.
30. S. Heksch Á. (1969). *Imre Sándor művelődéspolitikai rendszere*. Budapest: Tankönyvkiadó.
31. Szekér, N. (szerk., 2021). *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója*. 1941. február 25. – 1946. március 9., Budapest: ABTL-Kronosz Kiadó.
32. Szinyei, M. J. (1943). Közoktatásunk iránya. Beszéd a Közoktatási Tanács közgyűlésén. *Budapesti Szemle*, 266(794), 1–4.
33. Ungváry, K.
34. (2012). *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Pécs-Budapest: Jelenkor Kiadó-OSZK.
35. Vajkai, É. J. (1938). *Népnevelés a gép századában*. Budapest: Studium Főbizománya.

Sándor Imre as a Vice-Chair of the National Council for Public Education I. Doubts – Service – Programme in 1943

The present narrative documentary study – published in two parts in *Neveléstudomány* – offers a review of the hardly revealed period of the Hungarian history of education, focusing on the National Council of Public Education. In 1943, Imre Sándor had accepted the vice-president position of the Board. In the era of hopelessness, he was motivated by the feeling of being responsible for the nation. The first part of the study focuses on the formation of the Board and reveals the personal struggles of Imre Sándor by analysing his activity and speech at the Board. Our analysis reveals the role of Imre Sándor in protecting and forming Hungarian public education in the last years of the world war.

Keywords: National Council for Public Education, Sándor Imre, Zoltán Bassola, cultural policy in Hungary, World War II.